

A KUTYA A X—XII. SZÁZADI MAGYAR HITVILÁGBAN

BÁLINT CSANÁD

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

I. 1969 júniusában leletmentő ásatást folytattunk Jánosszálláson (Csongrád m.), ahol a Katonapart nevű dűlőben egy kb. 250 m hosszúságú területen a TSz 100—120 cm mélységig lehordatta a földet.¹ A lelőhely a vasútállomástól Ny-ra, egy K-i irányban hosszan elnyúló homokos domboldalon van (1. kép). Ez a kiemelkedés a faluközpontba vezető út D-i oldalán van, ma az úttól 25—30 m-re esik. A lehordott területre sertésistállót építettek. 1970 júniusában ugyanezen a földhátan, kissé távolabb X. századi magyarok temetőjét tártuk fel, míg a korábról jól ismert dák és honfoglalás kori leleteket az állomás körül találták.² Lelőhelyünkötől 2000 m-re É-ra nagy kiterjedésű Árpád-kori temető volt.³ — Az 1969-ben végzett földmunkák során bronzkori gödrök, valamint szarmata telepnyomok mellett kora Árpád-kori leletek is kerültek elő. (1. térképmelléklet). Az idő rövideje miatt nem vállalkozhattunk a terület teljes feltárására. A sárgás homokban igen jól látható elszíneződésekből a földgépek edénytöredékeket vetettek ki. Ezek alapján tájékozódunk, s arra törekedtünk, hogy az előkerülési aránynak megfelelően az őskori és szarmata emléket lehetőleg minél szélesebb területről gyűjtsük össze. Mivel az Árpád-kori cserépanyag mindig a gödrök alján feküdt, az e korszakból való emlékek területi elterjedését a sürgető földmunkák miatt nem tudtuk elvégezni. Annyit mindenesetre megfigyelhettünk, hogy ezeket meglehetősen nagy területen szétszórva, egymástól 20—30 m távolságra ásták meg, mivel a köztük levő területen a gödrök legnagyobb részét kibontottuk. Az átvizsgált dombvonulaton X—XII. századi lakóház nem volt. Három, a beásásoknál nagyobb méretű foltot tapasztaltunk, de mindegyikben szarmata leletek voltak. Az 1970-ben, mintegy 200 m-rel K felé, hasonlóan nagy területen folytatott leletmentés során ugyancsak nem bukkantunk X—XII. századi élet nyomaira. Mindez megerősíti gondolatomat, hogy a Katonaparton felszínre került X—XII. századi gödrök közül kettő kultikus tevékenység nyomát őrizte meg, míg a harmadik munkafolyamatról tanúskodott⁴. (Ismeretes, hogy a hasonló ténykedéseket a településektől távolabb végezték.⁵) Vegyük sorra a leleteket.

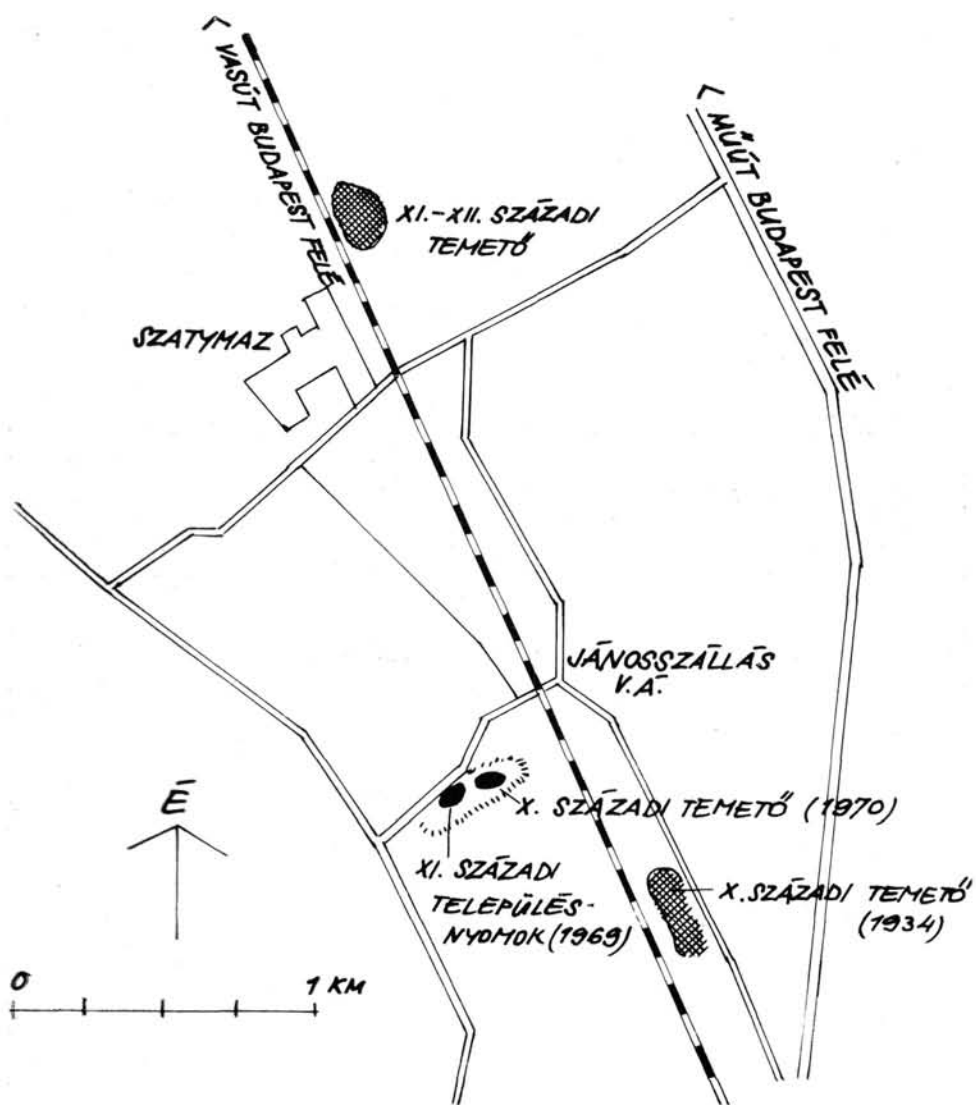
¹ A leletmentésen munkatársam Maráz Borbála volt, segítségéért itt is köszönetet mondok. A többi előkerült leletet ifj. Kürti Béla és Nagy Margit dolgozza fel.

² *Párducz M.*, A szarmatakor emlékei Magyarországon. I. Arch. Hung. XXV. 1941. 14. A honfoglalás kori temetőt Dienes I. készíti elő közlésre (ld. szegedi múzeum 12/1934. lelt. sz.).

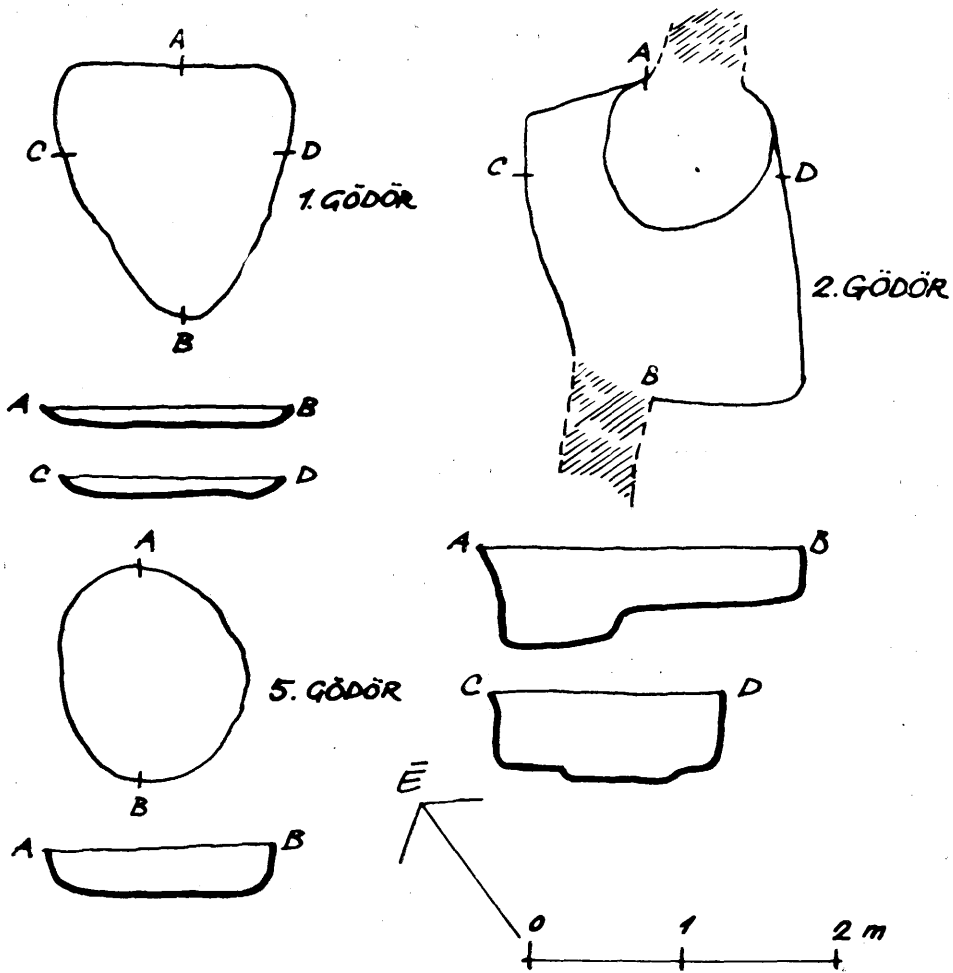
³ *Bálint A.*, Árpád-kori temető Szatymazon. MFMÉ. 1958—1959. 101—118.

⁴ Egy külön közleményben számolok be röviden arról, hogy a salakmaradványok elemzése alapján először tudunk az Árpád-korból üveg készítéséről.

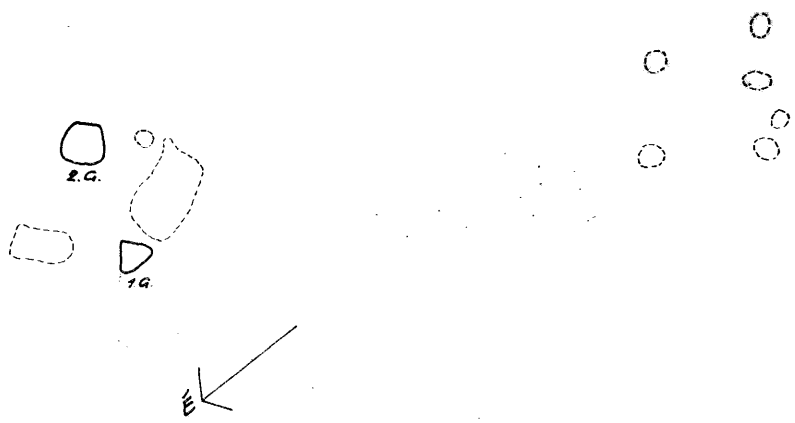
⁵ A műhelyeknek lakatlan területen való elhelyezéséről biztos adatunk csak a jól feldolgozott vaskohászati van. I. *Nováki Gy.*, A magyarországi vaskohászat régészeti emlékei.: *Heckenast—Nováki—Vastagh—Zoltay*: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. Budapest, 1968. 64.

1. kép. Kora-középkori lelőhelyek Jánosszállás környékén

2. kép. Az 1, 2, 5. gödrök alaprajza és metszetei

A háromszög alakú 1. gödörből (2. kép 1.) kevés edénytöredék és egy állatfog (I. t. 4.) került elő. Az egyik töredék cserépüstből való (I. t. 1.), míg a másik két edénydarab sárgás- és sötétbarna színű, homokkal soványított fazekakhoz tartozott (I. t. 2—3.).

A 2. gödör téglalap alakú volt, egyik sarkába még egy kör alakú bemélyedést ástak (2. kép 2.), a leletek ebből a részből láttak napvilágot. (A gödör közepén, az észlelt felszíntől mindössze 20 cm mélységig hatoló újkori lövészárkok húzódtak.) A nagyszámú és sokféle edénytöredék és állatsont között tapasztásdarabokat (I. t. 5—8.), salakmaradványokat (I. t. 9—10.), homokkővet (I. t. 15.) és egy apró, kovácsolt vastárgy ma már felismerhetetlen töredékét (I. t. 20.) találtuk. A cserepekből mindössze egy üst kis részét lehetett összeállítani, valamennyi többi darab más-más edényből való. Az említett üst oldalán és fenekén a felületbe mélyen beleivódott tüzelésnyomok láthatók (3. kép 1.).

3. kép. Leletek a 2. gödörből (méret: 1:4)

A többi töredék különféle üstök pereméről való. Egyetlen szürke kivételével valamennyi színe és elkészítése azonos gyakorlatra vall. Az eltérések a felső rész kiképzésében mutatkoznak; az egyiknél a peremet kívül egy bemélyített vonal hangsúlyozza, míg belül jól látszik a felmagasított edényfal visszahajtása (II. t. 3, 4. kép 1.). Felszínén okkerpiros festés nyomai vannak, melyek a perem belső szélén és még a függesztylukban is láthatók.⁶ A másik üst peremét mindössze egy enyhén kiugró, körbenfutó borda és az edényfal megvastagítása jelezte (II. t. 1, 4. kép 2.), ami a harmadiknál volt a legszélesebb. Az utóbbi külső oldalát az üstöknél ritkábban megfigyelhető vonal díszíti (II. t. 2, 4. kép 3.). Van két olyan üsttöredék is, melyek egyenes pereme befelé szélesedik. A rajtuk levő erős kopás és rongálódások ellenére jól látszanak a kézi korongolás nyomai. Az egyiknél a perem belső szegélyét egy vékony gerinc osztja ketté, így az mindkét irányban kifelé perdül (II. t. 4, 4. kép 4.). Készítésükénél a fazekas erősen csillámos homokot használt. A szürke üst megmaradt darabját egészen az egyenes peremig vastag koromréteg fedi be, mely a perem és a váll közti kis vájatot teljesen kitölti (II. t. 5, 4. kép 5.). Az utóbbi két töredék alapján rekonstruálható, befelé szélesedő és egyenes peremű üstfajta — tudomásom szerint — nem gyakori a hazai anyagban.⁷ Méreteit tekintve szintén eltérő lehetett a megszokottól, mivel a meglevő darabok íveléséből következtetve átmérőjük csak 19—21 cm volt. — A többi töredék sárga és sötétszürke edények maradványa. Majdnem mindegyik jó minőségű, szélesen kihajló peremű fazék volt. Az egyikben vállon benyomkodott, egyszerű díszítés van (II. t. 6.). Másik két fazék szájának kiképzése a cserépüstök pereméhez hasonlít, az egyiket vastag koromréteg fedi be (II. t. 10—11.). A felsoroltakon kívül voltak még a gödörben más cserépüstök (II. t. 12—14.), sárga és szürke fazekak töredékei (II. t. 7—9.). Utóbbiak között díszített is akadt. A sárgászöld színű edénydarabok mintázata egymástól 1,5 cm-re, az

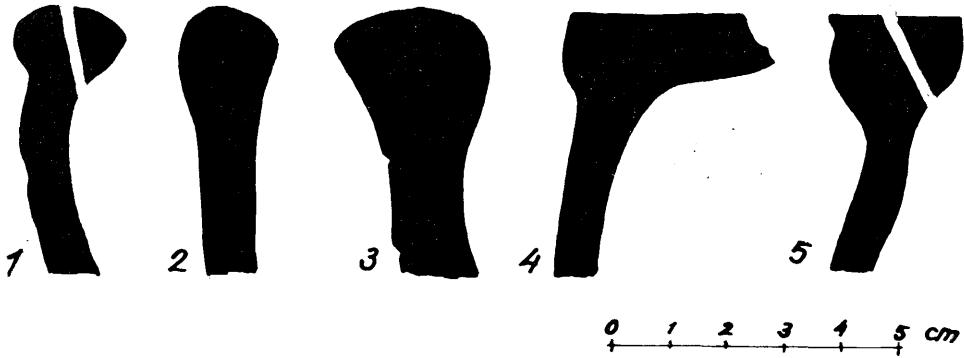
⁶ A cserépüstök vörös színű festéséről *Méri I.* adott először hírt: Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Rég. Füz. II. 12. 1964. 46.

⁷ Hasonlókat találtak pl. Biharszentjánoson (Sint Ion, Románia, ld. *Diaconu, P.*, Cu privire la probleme cãldãrilor de lut în epoca feudalã timpurie, Sec. X—XIII. SCIV. VII. 1956. 424. 3. kép 1, 2, 6.) és Dobruzsában (*Comsa, M.*, Cu privire la evoluția culturii balcano-dunărene în sec. IX—XI. SCIV. XIV. 1963. 1. t.), sőt a Prut mentén is *Theodor, Dan Gh.*, Citeva observații în legăturã cu caldarile de lut descoperite la Rãducãneni. SCIV. XIV. 1963. 199. 2. kép 3.).

edény testén körben haladó vonal (I. t. 17—18.). Egy szürke, gyenge minőségű fazék oldalából megmaradt darabot hullámvonal díszít (I. t. 19.). Volt még e gödörben egy csonkagúla alakú tárgy is. Már a felső részén törötten került a földre, rendeltetését nem tudtam megállapítani (sejthetőleg valamilyen nehezkéfé volt, ld. 3. kép 2.).

Az előbbiektől majd 30 m-el távolabb bontottuk ki az 5. gödröt (2. kép 3.). Benne nagyszámú állatsont mellett (egy részük hasonlít a 23. gödörben talált kutyacsontokhoz) jellegtelen, szürke színű fazekak töredékeit (I. t. 11—12.) találtuk. A gödörnek a többivel azonos korát egy jó minőségű cserépüst peremtöredéke (I. t. 16.) jelzi.

23. gödör (5. kép) feltárása közben érdeklődésünket egy szarvasmarha-állkapocs mellett anatómiai rendben fekvő állatsontok keltették fel (6. kép). Az előzetes feltételezést Bökönyi S. meghatározása⁸ igazolta: egy közepmagas termetű kutya koponyáját és mellső részének csontjait bontottuk ki. Az állatot dereka táján vágták ketté, orrát É felé fordították. Gerincoszlopának megmaradt része D felé irányult, mellső lábai pedig természetes helyzetükben voltak (7. kép). Egy jellegtelen, szürke színű edény maradványa mellett itt is előkerült egy cserépüst peremtöredéke (I. t. 13—14.). — (A gödör déli oldalát újkori árok metszette.)

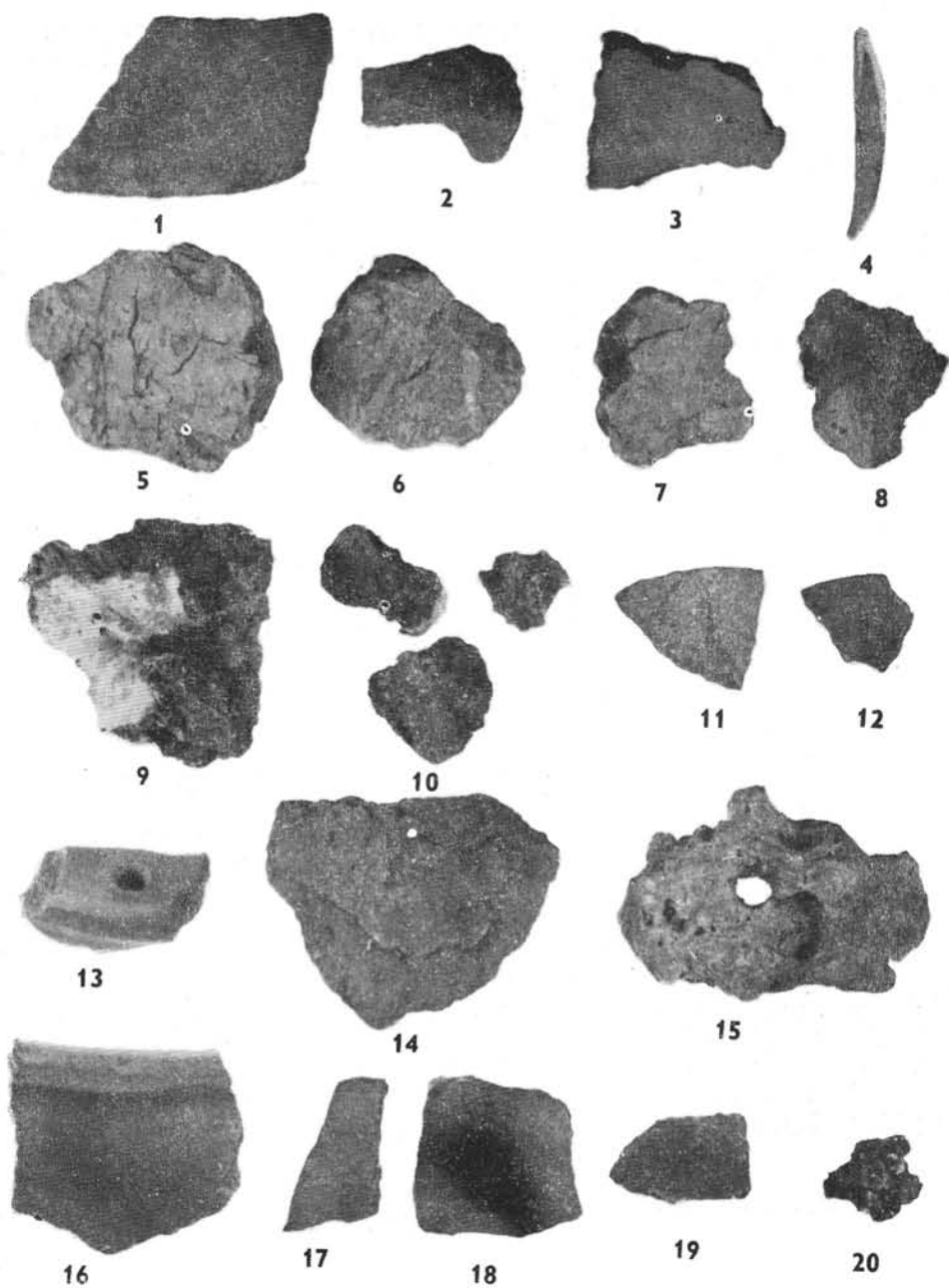

4. kép. Cserépüst-peremek keresztmetszetei (2. gödör)

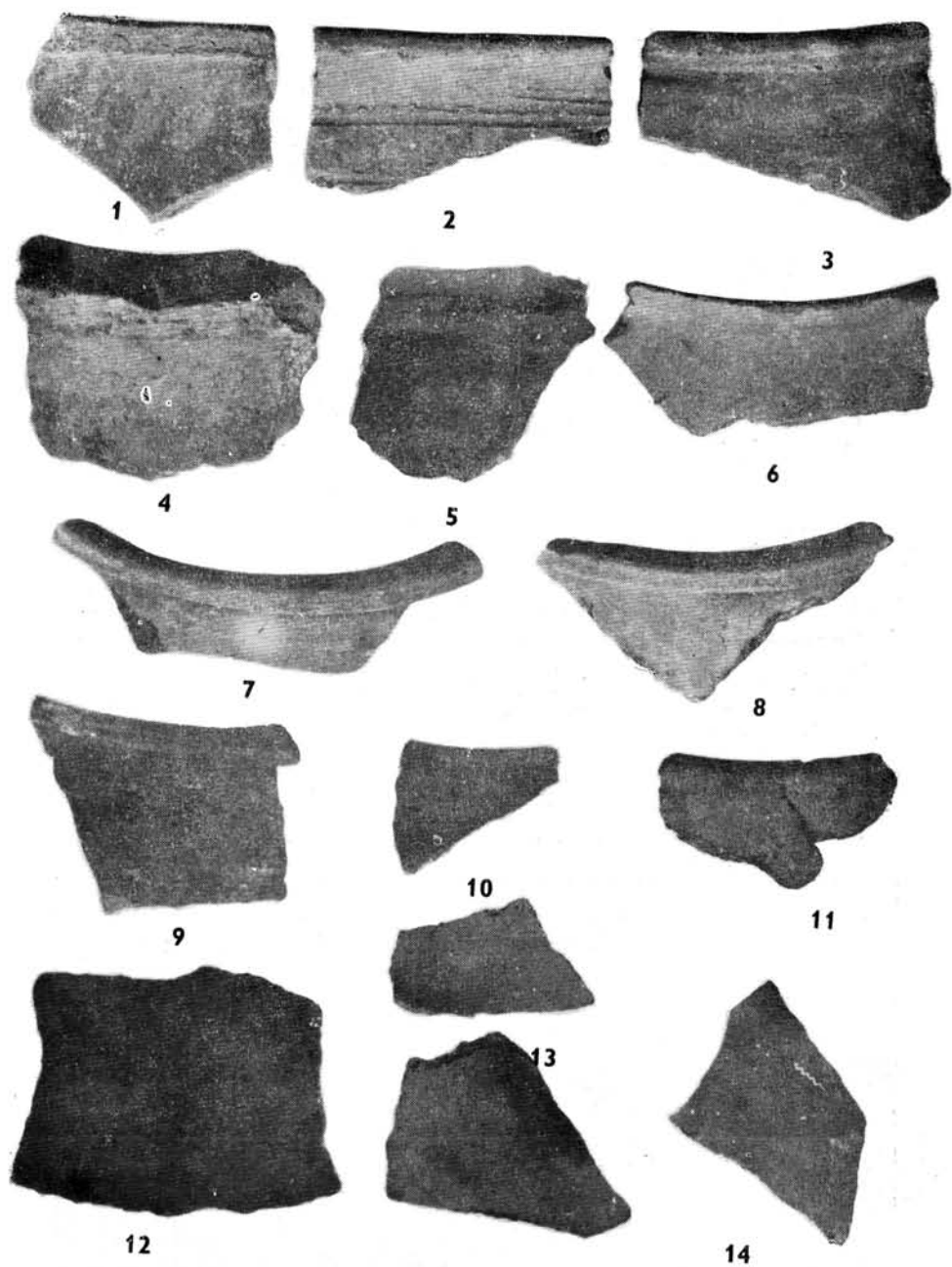
Az ismertetett négy gödör betemetése a XI—XII. századra tehető. Emellett tanúskodik a cserépüstök elterjedt használata, a fazekaknak hullámköteggel, ritka párhuzamos vonallal vagy rézsút benyomkodással való díszítése.⁹ A 2. gödörből előkerült sárga színű, jól korongolt fazekakhoz hasonlóak a XII. századra jellemzők.¹⁰ Mivel a kora Árpád-korból első ízben került elő fél kutyacsontváz, érdemesnek tűnik az ide csoportosítható adatoknak — bővebb anyag hiányában egyelőre a teljes megfejtés igénye nélküli — áttekintése.

⁸ Eszerint kisebb termetű volt, mint a kardoskúti nagy eb. — Bökönyi S. hívta fel a figyelmet, hogy Brandenburgban egy III—IV. századi sírban kicsi, kettévágott kutyát találtak, l. *Hauck, E.*, Die urgeschichtliche Bedeutung von Haustiernochenresten. Burgenländ. Heimatblätter, 9. 1947. 1—7. Szives segítségéért fogadja köszönetem. — Nép-vándorlás kori germán sírokban nem ritka a kutyacsontváz, l. *Salin, E.*, La civilisation mérovingienne. IV. Paris, 1959. 19—20.

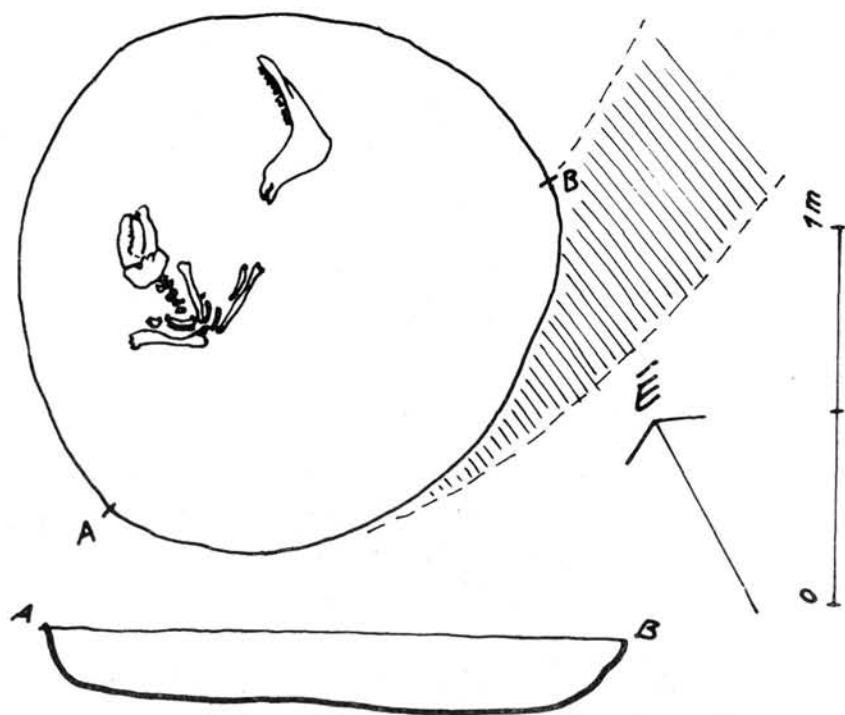
⁹ l. pl. *Parádi N.*, Beszámoló a pécsi Tettyén az 1957. évben végzett ásatásról. JPMÉ. 1958. LXI. t. 1—7, *Sós Á.*, Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. Arch. Hung. XLI. 1963. 21, LXI. t. 2—3, LXXIV. t. 1—2, LXXIX. t. 5, *Török Gy.*, Die Bewohner von Halimba im 10. Jahrhundert. Arch. Hung. XXXIX. 1962. XLVI. t. 80, XLVII. t. 167, L. t. 170, *Nováki Gy.*, Überreste des Eisenhüttenwesens in Westungarn. Wiss. Arbeiten aus dem Burgenland. 35. 1966. 21. kép 3, stb.

I. tábla 1. g.: 1—4, 2. g.: 5—10, 15, 17—20, 5. g.: 11, 12, 16, 23. g.: 13—14. Méret: 1:2

II. tábla 2. g.: 1—14. Méret: 1:2

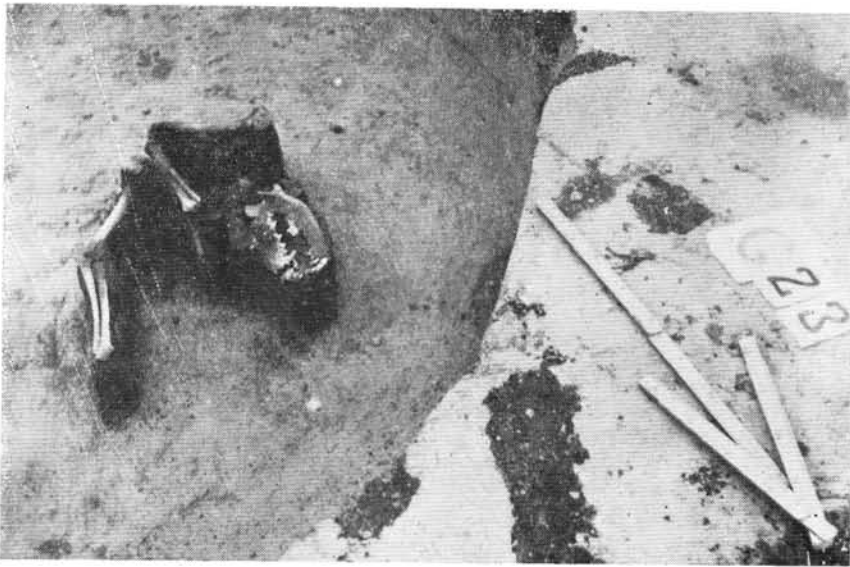

5. kép. A 23. gödör alaprajza és metszete

6. kép. A 23. gödör ÉNy felől

2. A pogány magyar hitvilág tárgyalásánál mindig szó esik 'szarvas' és 'farkas' szavaink eufemisztikus eredetéről, és arról, hogy hasonló okból vettük kölcsön a szlávoktól az egyébként még az Ural környékéről jól ismert erdei állatra a 'medve' elnevezést. — A szarvas a forrásos adatokon túl a honfoglalás kori vereteken is szerepel, a farkasra és a medvére vonatkozó gazdag néprajzi feljegyzések mellé — úgy tűnik — a rókát és a nyulat, valamint a szarvasmarhát is besorolhatjuk.¹¹ Másféle, főként ragadozó állatok értékelésére is sor került.¹² Ugyanekkor a kutyának a X—XII. századi magyarság életében, hitvilágában játszott szerepéről kevés szó esett. A honfoglalás kori „kutyás sírok” és néhány, tájékoztató adat összegyűjtésénél¹³ kívül a régészek érdeklődését főként a kenézlői és gádorosi nyakörves kutyaábrázolások (8. kép)¹⁴ keltették fel. Szőke B. e vereteket ünnepi, vadászatokon használt lószerszám díszeknek határozta meg, s bennük vadászkutyák ábrázolását sejteti.¹⁵ Úgy gondolom, Dienes I. választotta a helyesebb módszert, mivel a kérdést az egész pogány hitvilág vizsgálatába, a honfoglalás kori állatábrázolások szellemi hátterébe ágyazva vizsgál-

7. kép. A jánosszállási kettévágott kutya csontváza

¹⁰ Holl I., Középkori cserépedények a budai várpalotából. Bud. Rég. XX. 1963. 336, *Parádi N.*, Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények. Arch. Ért. 1963. 206. 1—2. kép, stb.

¹¹ Lükő G., Az ugor totemisztikus exogámia emlékei a magyar folklórban. Ethn. LXXVI. 1965. 32—90, Dienes I., A honfoglalás kora. Budapest, 1970. 24, *Bálint Cs.*, A ló a pogány magyar hitvilágban. MFMÉ 1970. 39.

¹² I. Dienes I. i. m.

¹³ *Bálint Cs.*: Honfoglalás kori sírok Szeged-Óthalmon. MFMÉ. 1968. 48—50. 5. j

¹⁴ A legutóbbi tisztításkor kiderült, hogy az erősen kopott felszínű gádorosi vereten a kutya nyakán a kenézlőihez hasonló, hármastojásmintával jelzett ún. nyakörv látható.

¹⁵ Szőke B.: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Rég. Tan. I. 1962. 15.

ta.¹⁶ A fent említett tárgyak, és más, közöletlen leletek, s nem utolsó sorban egy kutyacsontból készült talizmán alapján a kutyának a másvilági úthoz segítő szerepét hangsúlyozza. — Anélkül, hogy tisztázhatnánk, vajon az ábrázolások indítéka minden esetben fedte-e a kutyának hétköznapi vagy ünnepi szerepét, tekintsük át a X—XII. századokból keltezett, ide vonatkoztatható adatokat.

A Csongrád megyei Eperjesen, az Ifjú Gárda Tsz központjában elkezdett ásatáson egy igen nagy kiterjedésű Árpád-kori temető feltárását kezdtem meg. Valószínűnek tartom, hogy az eddig kibontott sírok a temető K-i vagy D-i széléhez

8. kép. A gádorosi veret (méret: 1:2,5)

esnek közel. E temetkezéseket pénzek keltezik Szt. László idejére. A 24. és 25. sír előtt, a két sírgödör között, azoknál kissé magasabb szintben egy teljes kutyacsontvázat találtunk (9. kép). Az állatot az elhantoláskor bal oldalára fektették. Orrát Ny felé fordították,¹⁷ lábait természetes helyzetben rendezték el (10. kép). Közvetlenül alóla cserépüst-töredéket szedtünk fel. A kutyasír a temetőhöz tartozik; annak rendszerébe beleilleszkedik (III. t. 2.), s a csontok az emberi maradványokkal azonos megtartásúak.

Ugyancsak teljes kutyaváz került elő a zalavári IX—X. századi temető 154. és 155. sírjai között. (Korukat Cs. Sós Á. a X. századra helyezte.)¹⁸ Sajnos nem

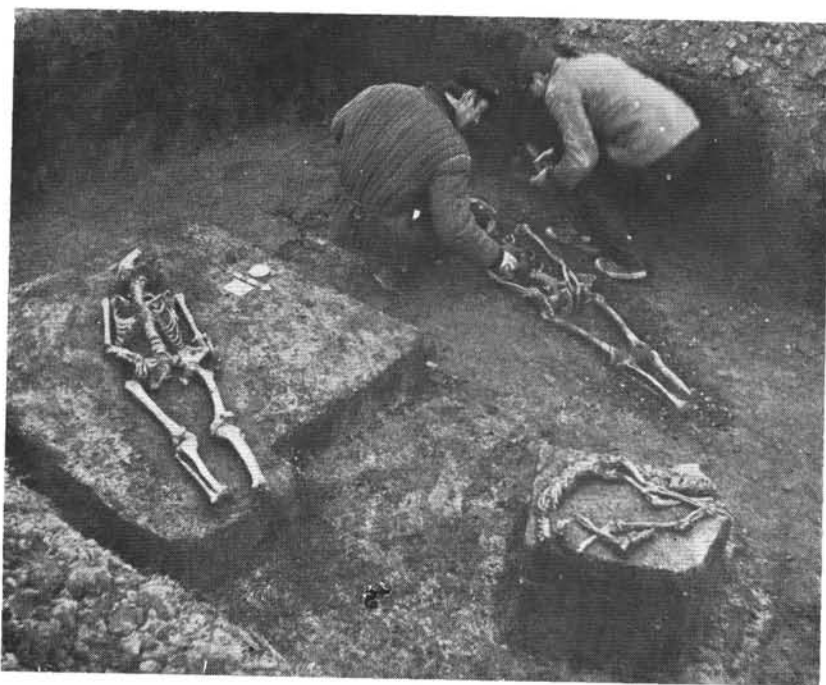
¹⁶ Dienes I. i. m. 24—25. — Az a tény, hogy a vadászó (kutya) és vadászott (szarvas) állat különválasztva, de egyaránt szerepeljen e vereteken, szintén Szőke B. gondolata ellen szól.

¹⁷ Hasonlóképpen a honfoglalás kori lovassírokhoz, melyeknél a ló orra valamennyi szokásformánál Ny felé irányított.

¹⁸ Sós Á. i. m. 74.

tudni, hogy a kutyatetemnek külön gödrot ástak-e, vagy az egyik kisgyerekekkel együtt temették el. A közölt fényképek (l. i. m. XXV. t. 3—5.) alapján úgy tűnik, a kutya nem a sírhoz, hanem az alatta talált, égett földdel és edénytöredékekkel föltöltött gödörhöz tartozott. Az állat itt is bal oldalán nyugodott és orra szintén Ny felé fordult. Valószínűleg ugyanezen gödör fenekén volt az a másik kutyacsontváz is, melyet Bökönyi S. agárnak határozott meg. A szintén bal oldalára, természetes helyzetbe fektetett állat tájolása a fényképen (XXV. t. 6.) látható árnyék alapján szintén Ny-K-i lehet.¹⁹

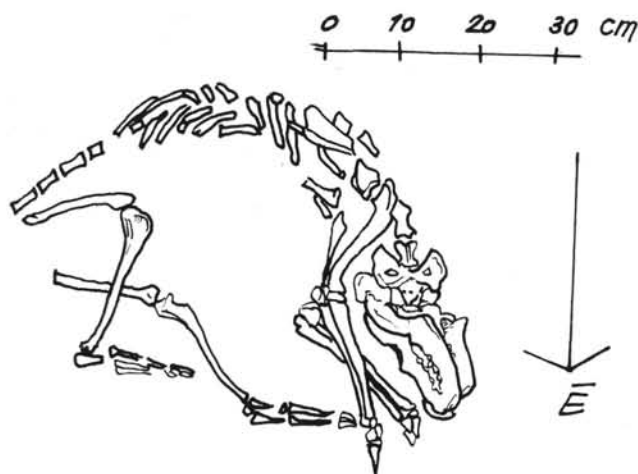
A fentiekől eltérő formájú, de sejtetőleg azonos gyökerű szokást figyelt meg Bakay K. a Letkés-Vízfogónál feltárás alatt álló X—XI. századi köznépi temető déli felében.²⁰ Itt három helyen kutyakoponyára bukkantak (III. t. 1.). A XVII. szelvény D-i végében 78 cm mélységben volt az egyik, környékén és alatta semmit sem találtak.

9. kép. Az eperjesi kutya-temetkezés helye a sírok között

¹⁹ E temetkezések alapján felvethető a honfoglalás kori „kutyás sírok” hitelessége. Mivel nincs róluk sem hiteles dokumentáció, sem pontos állattani meghatározás, s az utóbbi két évtizedből hasonló lelet nem került elő: kérdésessé válhat, hogy azok a kutyák valóban a sírokban voltak, vagy pedig — az eperjesihez és zalavárihoz hasonlóan — szorosan a sírgödörök közé ásva feküdtek. Talán ezt erősíti meg a nagyhalászi sírok is, melyeknél az emberi fejtől 20—30 cm-re ásták el a kutyákat, l. *Jósa A.*, Honfoglalás kori emlékek Szabolcsban. Arch. Ért. 1914. 181.

²⁰ Itt is megköszönöm, hogy közöletlen ásatási jegyzeteit és a temetőterképet rendelkezésemre bocsátotta. — Kéziratom lezárása után értesültem Mesterházy Károlytól, hogy Hajdúböszörmény mellett XII. századi kutyaáldozat nyomát találták.

10. kép. Az eperjesi kutyacsontváz rajza

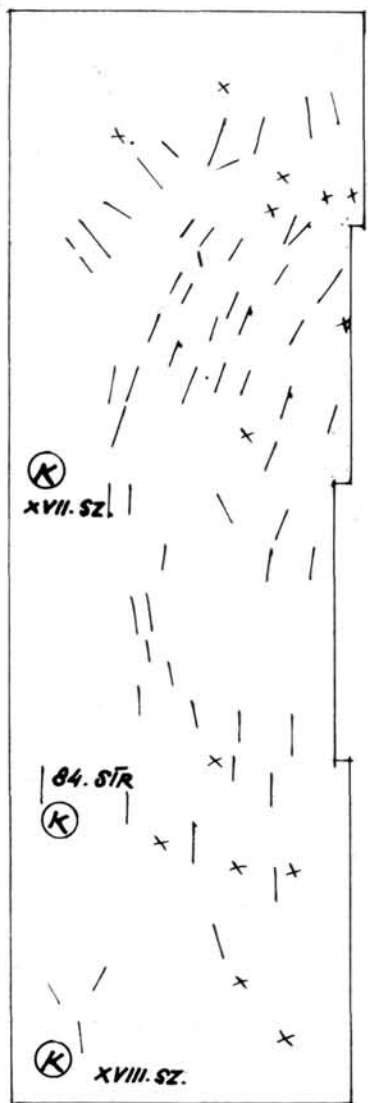
Említésre méltó, hogy azonos mélységben, 2,25 m-rel távolabb két nagy kő feküdt. (Az ásató tájékoztatása szerint e szokás nem ritka az Ipoly-menti X—XI. századi temetőekben.) Egy másik kutyakoponya töredéke a 84. sír keleti végétől 50 cm-re K-re került elő. Ugyancsak egy kő mellett bontották ki a harmadikat, a XVIII. szelvény D-i felében, 60 cm mélyen. Ezt annak idején orrával Ny felé fordították. Megfigyelhető, hogy Letkésen a kutyáknak mindig csak a fejét ásták el, s következetesen a temető széléhez közel választották ki a helyét.

A kutyának egy másik szerepével, a reá való esküvéssel Fehér G. foglalkozott. Úgy vélte, a zalavári ásatásokon talált kutyamaradványok a források említette, hasonló szerződés nyomai.²¹ Nézetem szerint a *temető sírjai* közé ásott, sokféle fazék darabjaival megtöltött gödrökbe tett kutyák aligha lehettek valamilyen eskü emlékei. Ugyancsak a kutyaesküvel hozta kapcsolatba Fehér G. azt a magányos kutyakoponyát is, melyet a templomi terület déli részén bontottak ki. Az utóbbi mellett gyöngyszemek és vaskés voltak. Az ásatási dokumentáció ismerete híján egyelőre csak feltételezhető, hogy ezen lelet inkább a letkési temető déli szélére elásott kutyafejekkel közös gyökerű szokásra vezethető vissza.

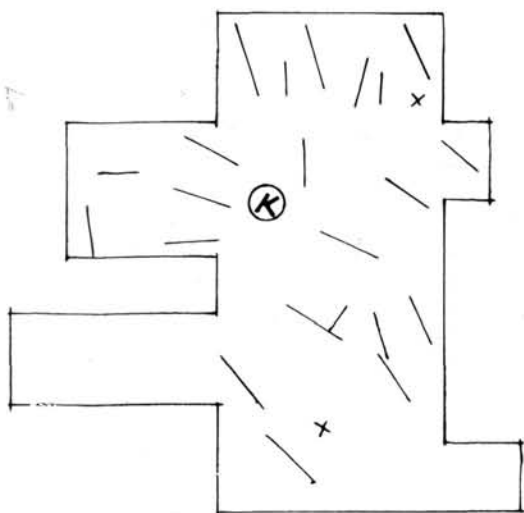
Mivel egyik kelet-európai és sztyeppei nép sem ette meg a kutyahúst,²² nézetem

²¹ Fehér G.: Zalavári ásatások. (1951—1952.) Arch. Ért. 1953. 46—47.

²² Az orosz krónikák kifejezetten hangsúlyozzák a kutya tisztátalan voltát, I. B. П. Леваева: Сельское хозяйство. Труды ГИМ. 32. 1956. 83., és nálunk is csúfolásként, a legnagyobb szegénység jeleként használják: „Nincsen kutya Szentpálon, mind megették a nyáron”, ld. Szendrey Zs. Falucsúfolóink. Ethn. XXXVIII. 1927. 35. — Az orosz adat kapcsán említtem azt a látszólagos ellentmondást, hogy míg a kutyának szemmel láthatólag nem volt semmilyen jelentősége a keleti szláv hitvilágban és gazdaságban (l. alább), nem tudni, milyen célból tettek a X—XI. századi oroszok sírjaiba levágott kutyarészeket? Így pl. a felső-volgai Jaroszlavl mellett feltárt kurgánok 32%-ban voltak különböző kutyacsontok. Ennél magasabb arányban már csak — az oroszok által ugyancsak visszaszítónak minősítve (ld. Levaseva i. hely) — a ló szerepelt, míg a szarvasmarha- és sertés-maradványok számban jóval elmaradtak, I. E. Г. Андреева: Фауна ярославского Поволжья по костным остаткам из курганных погребений X—XII. вв. in: А. П. Смирнов: Ярославское Поволжье X—XI. вв. Москва, 1963. 93—94.

0 5 M

Ⓚ = kutya

XVII. sz. } szelvények a letkési
XVIII. sz. } temetőben

III. tábla. A letkési (bal oldali vázlat) és az eperjesi (jobb oldali vázlat) X—XI. századi temetők kutya-lelőhelyei

szerint a jánosszállási 23. gödörben talált fél kutyacsontvázat a kutyaeskü régészeti emlékének tarthatjuk. Egy, a honfoglalók hajviselete kapcsán gyakorta idézett levélben a bajor püspökök mentegetőznek az őket ért vád alól, hogy a magyarokkal kutyára vagy farkasra esküdtek volna, míg ugyanakkor — állításuk szerint — a morvák ezt az „undorító dolgot” többször is elkövezték.²³ A feljegyzésnek az esküre vonatkozó része hitelt érdemlő lehet, hiszen a magyarokkal való szövetség révén mindkét nép jól megismerhette keleti szomszédja szokásait — amint ez a hajviseletre vonatkozóan már korábban is igazolást nyert.²⁴ A kutyaesküt a közelmúltban ifj. Horváth J. „török eredetű politikai intézményként” tárgyalta. E szokást a sztyeppéről származtatta, mert ugyanígy kötöttek egyezséget a kunok 1228—1251 körül II. Balduin bizánci császárral és 1245-ben IV. Bélával.²⁵ Adatgyűjtéséből kimaradt Nicephoros pátriárka felháborodott beszámolója, melyre Fehér G. éppen a kutyaeskü kapcsán hívta fel a figyelmet.²⁶ E forrásban arról van szó, hogy a bolgárok 815-ben kényszerítették a bizánci császárt, hogy a szövetségkötésnél az ő szokásuk szerint tegye le az esküt. A császárnak többek között meg kellett izlelnie egy kutya vérért. Ugyancsak a bolgárookra vonatkozik²⁷ Nicolaos Mysticos pátriárka egyik levele, melyet a X. század első negyedében írt. Itt olyan szokásokról beszél, melyet „pogányok és (nem keresztény) görögök” gyakorolnak. Kifogásolja, hogy nem csak valamiféle áldozatot mutatnak be, hanem misztikus beszédet is mondanak, „aztán miért nem egyszerűen bármiféle élőlényt, hanem ökröket és kutyákat és juhokat választanak ki?”²⁸ — Témánk szempontjából értékes még Rasidu-'d-Din értesítése, mely a Dzsingisz kánná választásakor tett esküről szól. Ez alkalommal áldozatot mutattak be, mely egy csődör, bika, kos és egy korc kutya levágásából állt.²⁹ A magyarok kutyaesküje kapcsán nem került eddig említésre a Widukind feljegyzte történet sem. Amikor a kalandozók 933 tavaszán Madarász Henrik ellen indultak, a korábban szövetséges Elba-menti daleminciek³⁰ földjén haladtak keresztül, kiknek segítségét kérték a támadáshoz. A szlávok a kérést visszautasították, s csak egy igen kövér kutyát vetettek oda nekik.³¹ — A fenti jelek azt mutatják, hogy a bizánciak, a morvák és a bajorok tudtak időszaki szövetségeseik eskü-formájáról. A földrajzi közelség, a politikai kapcsolatok s nem utolsósorban a magyarokkal való több éves szövetség miatt minden bizonnyal a dalemincieknek is volt tudomásuk róla. Ha talán nem is helytálló az a gondolat, hogy a 932-ben Henriknél járt magyar

²³ *Pauler Gy.—Szilágyi S.*: A magyar honfoglalás kútfői. Budapest, 1900. 326: „Quod nos praefacti sclavi criminabantur cum ungaris fidem catholicam violasse, et per canem seu lupum, aliasque nefandissimas et ethnicas res sacramenta et pacem egisse...”

²⁴ *Karácsonyi J.*: A honfoglaló magyarok hajviselete. Ethn. VII. 1896. 476—477, *Bakay K.*, Gräberfelder aus den 10—11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz. Alba Regia 6—7. 1965—1966. 66—68.

²⁵ *Ifj. Horváth J.*, Török politikai intézmények nyomai a középkori magyar állam életében. Ethn. LXXXI. 1970. 265—274.

²⁶ *Fehér G.* i. m. 46.

²⁷ *Trifonov J.*, Sur les traités byzantino-bulgares conclus dans les rites païens. Bull. de l'Institut arch. bulgare. XI. 2. 1937. 280—282.

²⁸ 66. levél, kiadva Nicolai Constantinopolitani Archiepiscopi epistolae, Migne, PG. 111. col. 263—268. — A fordításért Csóka Gáspárnak mondok baráti köszönetet.

²⁹ *Ligeti L.*: A Mongolok Titkos Története. Budapest, 1962. 156.

³⁰ *de Vajay, Sz.*, Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäischen Geschichte, 862—933. Studia Hung. IV. München, 1968. 97—99, 102, 115, *Epperlein, S.*, Die Eroberungspolitik des frühfeudalen deutschen Staates unter Heinrich I. in Die Slawen in Deutschland, red. J. Herrmann. Berlin, 1970. 274.

³¹ *Widukind I.* 38. „Et iter agentes per Dalamantiam ab antiquis opem petunt amicis. Illi vero scientes eos festinare ad Saxoniam Saxonesque ad pugandum cum eis paratos, pinguissimum pro munere eis proiciunt canem”, ld. MGH SS. III. 435.

küldöttség a béke meghosszabbításáról kívánt volna tárgyalni,³² a daleminciek mindenesetre nem véletlenül, csúfságképpen adták az „igen kövér kutyát”, hanem a korábbi jó kapcsolat felbontása jeleként.

3. A kutya kettévágása, összeszabdálása az eskünél — amint erre Eckhardt S. rámutatott — az analógiás varázslás kitűnő példája.³³ Mielőtt áttekintenénk néhány adatot, milyen lehetett a kutya szerepe a keleteurópai népek hitvilágában, miért esküdtek erre az állatra, és miért került a X—XI. századi magyar temetőkbé, nézzük meg, játszott-e jelentős szerepet az Árpád-kori magyarok *mindennapi* életében. Erre vonatkozóan a leghitelesebb tájékoztató a falvakból előkerült állatsontok százalékos elemzése. Mivel e módszer egyúttal távolabbi, az életmóddal kapcsolatos következtetéseket és feltételezéseket is lehetővé tesz, érdemes vele részletesebben foglalkoznunk.³⁴

Három alföldi és két felvidéki X—XIII. századi település állattanilag meghatározott csont-anyagát ismerjük.³⁵ Összevetésül — Árpád-kori falvaink szaltovói kapcsolatai³⁶ miatt — tanulságos melléjük helyezni három, VIII. századi kubáni telep rendelkezésünkre álló adatait.³⁷ A következő megfigyelések adódnak: A vadászott és a tenyésztett állatok felhasználásán túl az életmód szempontjából döntő a nagyállattartó (nomád jellegű) és a letelepedett (kisállattartó) gazdasági forma kapcsolódása. A kettő viszonyát a ló-juh-kecske és a szarvasmarha-sertés használatának aránya jelzi. ³⁸ Százalékos előfordulásukat összesítve láthatjuk, hogy a földművelés mellett még a nagyállattartást is megtartó szaltovóiak gazdaságát éppen e két, egymással egyébként ellentétes jellegű állatcsoport használatának egyensúlya jellemzi (jobb parti gorogyiscse: ló-juh-kecske: 52%, szarvasmarha-sertés: 48%; karnauhi telep: 40%—42%; dmitrovi telep: 49%—51%). Ezzel szemben a Kárpát-medencei X—XIII. századi telepeken a specializálódás megindult folyamata látható. A fenti értékelés alapján bizonyosra vehetjük, hogy a kisvárad falu lakosai teljesen letelepedett életmódot folytattak (77%—15%), szemben a kardoskútiakkal (46%—43%) és a rázomiakkal (56%—33%). Utóbbiaknál a nagyállattartás számszerűen kimutatható jelei mellett a vitathatatlanul nomád eredetű lóhúsevés³⁹ elterjedése figyelhető meg. ⁴⁰ (Ez egyben visszaigazolja kiindulópontunk helyességét.) Így nem lehet váratlan, hogy éppen e két telep mutatja a legtöbb közös vonást a kubániakkal, ami még azt a feltételezést is megengedi, hogy lakosaik nem az itt talált lakosság, hanem a honfoglalók leszármazottai lehetnek. A vázolt elgondolás alapján — a régészeti anyag pontos ismerete hiányában — a zsitvabesenyői és a rózsási falvak lakosait idegen eredetűeknek tarthatjuk. A rendelkezésre álló adatok alapján ethnikai meghatározásukra nem vállalkozhatunk, eltekintve a földrajzi környezet sugallta lehetőségektől. Mindenesetre figyelemre méltó a zsitvabesenyőiek gazdaságának berendezkedése, mely a statisztika szerint valamennyi közül a legkevésbé

³² Waitz, G., Jahrbücher des deutschen Reiches unter König Heinrich I. Darmstadt, 1963. 151.

³³ Eckhardt S.: Kun analógiák a magyar ősvalláshoz. MNY. XXXIV. 1938. 243.

³⁴ A módszer jelentőségét itthon Méri I. hangsúlyozta először, l. i. m. 72. 130. j., l. még Цалкин В. И.: Домашние и дикие животные северного Причерноморья в эпоху раннего железа. МИА. 53. 1960. 84—100.

³⁵ Méri I. i. m. 42, Ambroš, C., Zvieracie zvyšky z Bešeňova a Nitrianského Hrádku, okr. Šurany. SA. II. 1955. 415.

³⁶ Méri I. i. m. 54. 18. j.

³⁷ Плетнева С. А.: От кочевий к городам. МИА. 142. 1967. 147—148.

³⁸ Плетнева id. hely. — Úgy vélem, e módszer árnyaltabb tájékoztatást nyújt, mint a tenyésztett és vadászott állatok arányának összevetése.

³⁹ Bálint 1970.

⁴⁰ Jelentőségére Méri I. hívta fel a figyelmet, i. m. 43.

támaszkodott a hagyományosan tartott állatokra (szarvasmarha, ló sertés, juh), ellenben szívesen tenyésztettek kecskét, különösen magas arányban tarthattak tyúkokat, és értetlenül állunk a telepükön talált nagyszámú macskával szemben. A rózsási falu állatcsontanyagával a szarvasmarha-sertés előfordulásának a ló-juh-kecske viszonylatában a többiekhez képest eltolódott aránya egy másik gazdasági fejlődési fokot, tehát a megközelítőleg azonos korszak miatt eltérő eredetű népeiséget feltételez. Még jobban megerősíti ezt a vadmadaraknak a többieknél nem tapasztalható szerepű vadászata.

	Kardoskút	Rázom	Rózsás	Zsitvabesenyő	Kisvárad	Jobb parti gorogyiscse	Karnauhovo	Dmitrovo
Szarvasmarha	31,1	34,3	28,6	23,1	48,6	39	30	29
Ló	27	24	10	1,7	6,2	24	18	24
Juh—kecske	15,9	8,5	18,6	30,9	8,4	24	24	27
Sertés	14,9	21,5	22,9	11,8	27	13	10	20
<i>Eb</i>	3,2	3,3	12,9	3,4	—	—	—	—
Tyúk	4,2	1,5	—	8,4	3,4	—	—	—
Lúd	1,3	—	2,9	—	—	—	—	—
Macska	—	0,3	—	14,6	0,3	—	—	—
Vaddisznó	0,7	0,3	—	—	—	—	—	—
Szarvas	0,3	3	—	0,6	2	—	—	—
Őz	—	1,3	—	1,1	—	—	—	—
Nyúl	0,7	—	—	1,7	0,6	—	—	—
Madarak	0,7	0,5	4,3	2,3	2	—	—	—
Halak	—	1,8	—	—	1,1	—	—	—

Kelet-európai VIII—XIII. századi telepéről előkerült állatcsontok százalékos összehasonlítása (Bökönyi S., C. Ambros és Sz. A. Pletnyeva meghatározása alapján).

Tekintve hogy táblázatunk szerint e falu lakói semmilyen más állat vadászataival nem foglalkoztak s a halászatot sem űzték, e kiugró szám mögött sajátos, feltehetőleg népi gyakorlatot, talán csapdás-hálós befogást kereshetünk. (További két, apró megjegyzés: a még oly kis arányban is kimutatható vaddisznóvadászatot a magyarnak feltételezett falusiak űzték, míg a hipotézisünk szerint idegen származásúak egyáltalán nem vadászták, vagy pedig nem tudták elejteni. Ugyanakkor meglepő a halászat eltörpülő szerepe, melynek az arab forrásokkal való egyeztetése még magyarázatra szorul.)

Ezek után mire következtethetünk a kutyacsontok százalékarányából? Az öt, kora Árpád-kori magyarországi falu egyikében egyáltalán nem, egy másikban kiemelkedően magas számban találták kutyák maradványait. Mint láttuk, az utóbbi település egyéb tekintetben is eltér a többitől.⁴¹ A másik három faluban majdnem számszerűen megegyezhetett a kutyák aránya. Ez a szám nem mutat nagy eltérést az újabb kori, paraszti gazdaságokétól; sem különleges megbecsülésre, sem a szol-

⁴¹ Magas arányban kerültek elő kutyacsontok (9—10%) a Fekete-tenger menti szkíták és hellénisztikus városok területeiről, *Либеров П. А.*: К истории скотоводства и охоты на территории северного Причерноморья в эпохи раннего железа. МИА. 1960. 120.

gálatuk mellőzésére nem mutat.⁴² Úgy is mondhatjuk: nem találni nyomát annak, hogy a X—XII. századi magyarok gazdaságában, köznapjaiban a kutya különös szerepet játszott volna.

Nem ad útmutatást a szó eredete sem. „Kutya” szavunk csak a XV. század elejétől ismert, régebben az „eb” elnevezés volt a gyakoribb. Az okleveles említés félrevezető lehet, mert a legkorábbiól a nyugati eredetű agárt ismerjük (1193),⁴³ míg a bolgár-török eredetű „kopó” szavunk csak 1238-ban szerepel először,⁴⁴ s a XIII. században beköltözött kunok komondoráról jóval később, 1544-ből hallunk először.⁴⁵

4. Az elmondottak alapján könnyebb állást foglalni, hogy a X—XI. századi temetőinkben talált kutyatemetkezéseknél totemisztikus gondolat vagy csak a kedvenc állatnak a halottat kísérő feladata vezette a temetést végzőket. Az előző mellett szólna, hogy egyik X. századi temetőnkben talált állatcsontváz kapcsán Kralovánszky A. a totemisztikus indíttatás lehetőségét is felvetette.⁴⁶ (A szerző nyomán hangsúlyoznunk kell a temető régészeti és embertani anyagának, a temetkezési szokásoknak az egykorú magyar leletektől való eltérését.) Az is tény, hogy a kutya esetében ugyan csak felmerült a tőle való leszármazás hitének feltételezése. Gunda B. az „eb ágyából született”, „ebanyától lett” és hasonló kifejezések gazdag anyagát összegyűjtve totemisztikus hagyományokra, mithológiai vonatkozásokra következtetett.⁴⁷ Megítélésem szerint a közölt adatok nagy része — ha „másodlagos totemisztikus képzetnek” minősítjük is — a boszorkánykodáshoz fűződik,⁴⁸ s ez óvatosságra int. A boszorkányokkal való kapcsolat magyarázza, miért hangsúlyozzák szólásaink legterebélyesebb csoportjában (a kutyával kapcsolatosak) kizárólag az állat rossz tulajdonságait.⁴⁹ A környező népek, s általában, az indoeurópaiak elképzeléseiben a kutya az ördög, a boszorkány megtestesítője, a Rossz teremtménye, az Alvilág őrzője.⁵⁰ A magyar babonák boszorkány alakja európai eredetű,⁵¹ éppen ezért a

⁴² *Méri I.* szerint (id. mű 43.) még ez is viszonylag sok kutyát jelent. Tény, hogy a XIX. század elején a kalmükök gazdaságában ismeretlen volt a kutya, hasonlóképpen a kecske és a sertés is: *Liberov* i. m. 134. — A IV—VI. századi volgai finnek egyik telepén talált állatcsontok közül 1,8% tartozott kutyához. ld. *B. И. Бибикова:* Фауна пекуновского городища. МИА 13. 1950. 134.

⁴³ *Hankó B.:* Ősi magyar kutyák. A Hortobágyi Múz. Kiadványai. 2. Debrecen, 1940. 8. 17.

⁴⁴ *Melich J.:* Kopó. MNY. XXVIII. 1932. 96—100.

⁴⁵ *Hankó B.* i. m. 8.

⁴⁶ *Kralovánszky A.,* Szarvasmarha temetkezés a honfoglalás korából. Magyar Mezőgazd. Múz. Közl. 1964. 171—182.

⁴⁷ *Gunda B.,* A totemizmus maradványai a magyar táltoshagyományban. DMÉ. 1957. 70—71.

⁴⁸ *Kertész M.,* Szólásmondások. Budapest, 1922. 91, *O. Nagy. G.:* Mi fán terem? Budapest, 1957. 200—201.

⁴⁹ *Szabó E.,* A házi állatok a magyar szólásokban. MNYőr XXIII. 1894. 63, *Prikkel M.,* A „kutya” a magyar szólásokban. MNYőr XXIV. 1895. 27—33, 71—77, 264—270, 304—312, *Rakonczai F.,* A „kutya” szó nyelvjárásunkban. MFM Néprajzi Adattár 112—68, *O. Nagy G.* id. hely.

⁵⁰ Cerberus the Dog of Hades. The History of an Idea by M. Bloomfield, ismerteti: *Oszttern S.,* Ethn. XVII. 1906. 256—259, *Heller B.:* Mephistopheles mint kutya. Ethn. XX. 1909. 203—204, *Scherath, B.,* Der Hund bei den Indogermanen. Paideuma, VI. 1954. 25—40, *Муллаев, В. Ф.,* Значение собаки в мифологических верованиях. Древности, VI. 1876. 209.

⁵¹ *Solyomossy S.,* A magyar ősi hitvilág. Magyarság Néprajza, IV. 376—377, és Nagy Ilonka szíves tájékoztatása.

⁵² pl. *Nagy J.,* Bács megyei mesék és népmondák. Ethn. IX. 1898. 140, *Sztancsek J.,* Privigyey vidékén gyűjtött babonák, babonás szokások és házi gyógyszerek. Ethn. XX. 1909. 244, *Bálint S.,* Szeged-vidéki babonás történetek. Ethn. XLI. 1930. 49, *Szűcs S.,* Boszorkány-történetek a Nagysárrétről. Ethn. XLVII. 1936. 154, stb.

boszorkánykodás különböző, kutyával kapcsolatos adatait⁵² érdeklődésünkől kizárhatjuk.

Tekintettel arra, hogy a magyarságnál már a honfoglalás korában is csak nyomokban élt a totemisztikus hit,⁵³ valószínűbbnek tűnik arra gondolnunk — Dienes I. gondolatát továbbfűzve —, hogy a X—XI. századi sírok közé ásott kutyákat gazdájuk halálakor ölték le, hogy kísérjék és védjék a lelket az úton rá váró bajoktól. Ez a szerep bontható ki a keleti párhuzamokból is.⁵⁴ A kutyával való érzelmi kapcsolatra egy, a Csuszovája mentén élt voguloknál lejegyzett szokásra hivatkozhatunk. E párhuzam azért is indokolt, mivel az eperjesi, hódmezővásárhelyi, letkési és zalavári síroknál is köznépi temetővel van dolgunk. Adam Brand 1692—1694 között tett útjáról a következőkről is tudósított: „Egy nagy, vadállatok vadászatára betanított kutya, mely nem kevésbé hasonlított egy angol dogra, hirtelen elpusztult, anélkül, hogy ezt valaki előre is sejtette volna. Szörnyű kiáltozásokat és jajgatásokat lehetett hallani, mindenütt csak bánkódtak és sóhajtoztak. Mindenki sajnálta ezt a kutyát; az egyik a képességei miatt, míg a másik valamilyen tőle kapott szolgálatért. Végül miután mindnyájan kisírták és kisóhajtozták magukat, eltemették ezt a kutyát úgy, mintha ember lett volna. Még többet is tettek, mert hogy hitük szerint jobban pihenhessen, feje alá egy fadarabot tettek, melyet külön erre az alkalomra készítettek el. Azután egy kis kunyhót emeltek a gödör fölé... Megtudtuk, hogy e népeknél ez egy régi szokás.”⁵⁵

A kutyaeskü értelmezésére áttérve itt említjük meg A. Castrén tudósítását, mely szerint e szokás az északi osztyákoknál is megvolt. Náluk ez egy bálványkép összevagdolásából állt. Castrén szerint a tárgyalt esküt a szamojédoktól vették át.⁵⁶ (Utóbbihoz nem találtam anyagot.) Úgy vélem, a híres utazó említett adatának nincs olyan értéke, hogy a kutyaesküt a továbbiakban is ne sztyeppei eredetűnek tartjuk. Szemben a medvére és farkasra vonatkozó gazdag anyaggal,⁵⁷ az obi-ugoroknál e gyakorlatot mások nem figyelték meg. A legközelebbi rokonaink életéből vett néprajzi adatok⁵⁸ és két, Pecsora menti vogul áldozati hely állatcsont anyagának elemzése⁵⁹ azt mutatja, hogy a kutyának valóban semmilyen szerep sem jutott a vallási elképzeléseikben. Így feltételezhetjük, hogy a Castrén feljegyezte kutyaesküt valamelyik török néptől tanulhatták el, amint a szomszédos lovasnépek hatása a Volga menti finnugor népek hitvilágára — más vonatkozásban — már korábban is felmerült.⁶⁰

A rendelkezésemre álló adatok alapján úgy látom, a kutya az eskünél kapott megbecsülés ellenére nem élvezett különös tiszteletet a sztyeppe népeinél sem. Több szí-

⁵² Dienes I. i. m. 14—16. — Érdemes megemlíteni, hogy a kutya mítikus tisztelete K-Ázsiában sem jelentett totemisztikus kapcsolatot, l. P. Pelliot ismertetését W. Koppers cikkéről, T'oung Pao XXVIII. 1931. 463.

⁵³ A giljások a haldokló mellére helyezik kedvenc kutyáját, hogy lelkét az állat vegye át, l. Zélénine, D., Le culte des idoles en Sibérie. Paris, 1952. 42. Ugyancsak gilják szokás volt a medve-ünnepeken kutyákat leölni, hogy azok a medve lelkét is magukkal vigyék az őserdő urához, majd ott cseréljenek bőrt és a jövő évben medve alakjában térjenek vissza, l. Frazer, J. G., Az aranyág. Budapest, 1965. 294. Egy burját mesében a hős lelkei három halban, kutyában és nyúlban rejtőzködnek, l. Berze Nagy J., Magyar szólásaink és a folklóre. Ethn. XL. 1929. 134. A kutyakoponya a kazak néphit szerint magába fogadja a betegséget (l. Zélénine i. m. 51—52.). E felfogás nálunk is élt, l. Kászonyi F., A vakondok szíve és a kutya koponyája mint gyógyítószer. Ethn. XLII. 1931. 148.

⁵⁴ Munkácsi B., Vogul Népköltési Gyűjtemény. I. Budapest, 1902. LXXX.

⁵⁵ Castrén, A., Reisen im Norden. Leipzig, 1853. 234.

⁵⁶ Munkácsi B. i. m. XCVII, CXXXI, CXLVIII, stb.

⁵⁷ Munkácsi B., Vogul Népköltési Gyűjtemény II. 2. Budapest, 1910. 0322.

⁵⁸ Каныев В. И.: Канинская пещера. Москва, 1964. 120—122.

⁵⁹ Bálint Cs., Tanulmányok a IX—X. századi magyarság lovastemetkezéseiről (Sajtó alatt.)

bériai népnél az állat szelleme a gyógyításnál segédkezik, de a mondákban és hőskölteményekben a vadászaton kívül többnyire csak kisebb jelentőségű eseményeknél emlékeznek meg róla. A párhuzamok nagy része földrajzilag és etnikailag egyaránt távoleső.⁶¹ Mint láttuk, ugyanez az adathiány tapasztalható a hazai régészeti és néprajzi anyagban is. Ezt az ellentmondást látva úgy gondolom, a kutyának az eskünél juttatott, és az egykori élet más területein betöltött szerepe közti ellentmondás csakis a pápának írt levél szó szerint értelmezésével oldható fel. Jelentőséget kell tulajdonítanunk annak, hogy a forrás egymást helyettesítő értelemben beszél kutyára *vagy* farkasra (per canem seu lupum) tett esküről.⁶² Fehér G. ezt a helyettesítést magától értetődőnek vette.⁶³ Nézetem szerint, ha ezt mint kényszerűséget elfogadjuk is, még mindig nem tudjuk megmagyarázni — túl a két állat származástani rokonságán — miért a kutyát tartotta erre megfelelőnek a bolgár, a magyar, a kun és a mongol. A kérdés tisztázása a néprajzosokra vár.

5. Egyelőre arra sem tudok választ adni, mi lehetett a *tartalma* a XI—XII. század fordulóján ennek a teljesen pogány gyakorlatnak. A jánoszállási leletet a bajor püspökök levelétől majd kétszáz év és egy társadalmi változás választja el. Ugyanekkor a források szólnak a pogány szokások továbbéléséről is, ld. Szt. László híres törvénye (I. 22.), Kinnamos 1165-re vonatkozó feljegyzése⁶⁴ és a vitatott hitelű Kassai Kódex anyaga.⁶⁵ Lépten-nyomon tapasztalható, milyen gyakran fordulhatunk a pogány hitvilág értelmezésénél a még a XX. században is *élő*⁶⁶ mesevilágunk adattárához, hogy maradt fenn évszázadokon át a népi ábrázolásmód,⁶⁷ s bukka-

⁶¹ pl. *Harva, U.*, Die Religiösen Vorstellungen der altaischen Völker. Helsinki-Porvoo, 1938. 117—119, 321, 324, 339, 365, *Tagán G.*, Adatok az altáji népek sámánizmusához. Ethn. XLIII. 1932. 34. — A kutyának a vadászaton való felhasználása gyakori: pl. mádarai szikladombormű lovasát kísérő kutya ábrázolása, utalás az ujguroknál: Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Balasagun. II. St. Peterburg, 1910. 452. (152_{2a}), a mongoloknál juhászkutyról esik szó: *Ligeti i. m.* 173, és a hazai, XII. századi aquamanilékre mintázott kis kutyák ugyancsak a vadászatot idézik: *László Gy.*, A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943. 80—81.

⁶² A vogul medveünnepen titkos szavakat mondanak a medve és testrészei, valamint más élőlények megnevezésére, s ilyenkor a kutya farkasként szerepel, ld. *Kannisto A.*, A vogul medveünnep. MNy. XXXIV. 1938. 201. Úgy tűnik, Permben ez a helyettesítés régebben is előfordult, ld. *Чарнолуцкий В. В.*: "Яшер" пермского стиля. Труды Инст.-а Этн. им. М. М. Миклухо—Маклая. LXXVIII. 1962. 262—263, 265.

⁶³ *Fehér G. i. m.* 46. Ezt vallja általános, vallástörténeti alapon *M. Eliade* is: Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase. Paris, 1968. 363. — A mongol adatokból ugyancsak erre kell következtetnünk, mert ott is a magyaroknál megfigyelhető kettős magatartás mutatható ki: a „kutya” becsmérő jelző (l. *Ligeti i. m.* 165.), de az esküáldozatukhoz kutyát is vágnak (l. fentebb), és az állat-ciklusban az egyik évet róla nevezik el (l. *Ligeti L.*, Sárga istenek, sárga emberek. Budapest, 1934. 437—439.). Hasonló okból „elégedhetek meg” a baskírok, a karakirgizek (*Németh Gy.*, A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930. 69—70.) és a kirgizek (*Munkácsi B.*, Farkasztisztelet az ókor törökjeinél. Ethn. XLII. 1931. 33.) a kutyától való származás hitével, míg a wuzsun, k'ao-cső és a türk nép (*Shiratori, K.*, Über den Wu-sun Stamm in Centralasien. KSz. III. 1902. 135, 139.) őseit farkasra vezette vissza. Dzsingisz kán farkas és szarvas őseiről szóló hagyomány (MTT) közismert. — A farkas-kultusz legújabb összefoglalása: *Eliade, M.*, De Zalmoxis à Genghis-khan. Paris, 1970. 13—30.

⁶⁴ *László Gy.*, Varázslat egy középkori falusi templomunkban. Kolozsvár, 1947. 9—10.

⁶⁵ *Fehér M. J.*, Képek a magyar sámáninkvizíciók történetéből. Warren, Ohio, 1967., *Üő*; Középkori magyar inkvizíció. Buenos Aires, 1968. A latin szöveget l. a Magyar Tört. Szemle (New York) I. 1970. 3—5. füzetében. Hazai kritikája: *Schram F.*, A középkori sámánperekről. Ethn. LXXIX. 1968. 281—284.

⁶⁶ *Bosnyák S.*, „A Föld úszik a tengeren...” A Gáspár-házaspár világképe. Világosság, 1970. 7. 432—437, *Képes G.*, A magyar ősköltészet nyomairól. ItK. LXVIII. 1964. 191—192.

⁶⁷ *Méri I.*, A nadabi kályhacsempék. Arch. Ért. 1957. 199, *Nagy K.*, Alakos kályhacsempék Kevermesről. MFMÉ. 1968. 92—97.

nunk a pogány varázslások nyomaira középkori temetőikben,⁶⁸ templomokban (!) és templomok környékén.⁶⁹ A jánosszállási kutyaeskü (vagy esküáldozat) korban az 1060—1061-ben lezajlott „pogánylázadás” — amikor Békésben nyilvánosan is a régi szokásokhoz tértek vissza⁷⁰ — és az 1165-ös zimonyi ostromnál látott varázslás időpontja közé esik. Ugyanerre az időszakra keltezhető a békésszentandrászi ló-, szarvasmarha- és szarvas-áldozatok is.⁷¹ Az újonnan előkerült régészeti adatok tehát a forrásokat, a művészeti és néprajzi tanúságokat igazolják: a kora Árpád-korban a köznép nyíltan vagy titokban, de folytatta dédapái áldozatait, hitte vagy gyakorolta babonáit, megőrizte gondolkodásmódját.

LE RÔLE DU CHIEN DANS LES CROYANCES RELIGIEUSES CHEZ LES HONGROIS DU Xe—XIIe SIÈCLES

par

Csanád Bálint

(Szeged, Musée du Ferenc Móra)

Au cours des fouilles de sauvegarde menées à Jánosszállás (à 20 km du Nord de Szeged) nous avons trouvé des fosses du XIe—XIIe siècles, dont une contenait quelques ossements d'un chien. L'animal avait été d'une taille moyenne, et fut, sans doute au cours d'une cérémonie rituelle découpé en deux, et la partie d'avant-train a été déposée dans la fosse avec beaucoup de soin. (fig. 6—7.) L'auteur considère cette trouvaille comme un vestige d'un serment fait à chien, ce qui était, d'après les sources, exécuté de telle façon chez les Hongrois du Xe siècle (voir la lettre des évêques bavarois au pape, en 900, et très certainement le refus d'un propos d'alliance des Slaves d'Elbe, noté par Widukind). Le chien jouait un rôle remarquable dans les cérémonies suivantes la signature d'alliance entre nomades et chrétiens (voir le contract des Bulgares avec Byzance en 815, signalé par le patriarche Nicephore, et au début du Xe siècle l'attaque violent dans une lettre du patriarche Nicolaos Mysticos) lorsque les données de Joinville et d'une charte hongroise nous en parlent bien détaillé dans le cas des Coumans, entre 1228—1251 et en 1245.). L'Histoire Secrète des Mongols indique qu'à l'occasion de l'élection de Ghenghis khan on a fait une sacrifice, où, parmi d'autres animaux un mâtiné fut aussi tué.

Parfois le chien était un compagnon dans l'au-delà aussi. Les récentes fouilles de l'auteur et d'autres ont permis de vérifier les données concernant la présence des tombes de chiens dans les cimetières du Xe—XIe siècles. (fig. 9—10.) Il paraît très vraisemblable qu'il s'agit plutôt des tombes complètement séparées de ceux des hommes, et non d'une croyance qui aurait exigé l'enterrement commun avec son maître (comme il est bien le cas des tombes à sacrifice de cheval). Ce fait doit concorder à un autre objectif rituel.

Afin de le saisir nous avons fait un analyse détaillé de la proportion des ossements animaux trouvés dans les habitats du VIIIe—XIIIe siècles en Europe orientale (voir la tabelle ci-jointe). Cette méthode très apte d'ailleurs pour l'enquête de la mode de vie chez différentes populations, nous a permis de constater que le chien ne pouvait avoir un rôle important dans la vie ni des Slaves ni des peuples sémi-nomades non plus. Ce fait reflète la même image que les données de l'ethnographie

⁶⁸ Szöke B., Spuren des Heidenthums in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Ungarns. Stu. Sla. II. 1956. 119—126. Bakay K. az ipolytölgyesi középkori temető egyik lelete kapcsán e kérdést dolgozza fel.

⁶⁹ I. 64. j.

⁷⁰ Kristó Gy., Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez. Acta Hist. (Szeged) XVIII. 1965. 49—52.

⁷¹ Bálint Cs., 1970. i. m. A korrektúrák idején került kezembe egy, a szibériai kutya-temetkezésekről szóló adatközlés, ld. X. Арсланова: Погребения тюркского времени в Восточном Казахстане. Культура древних скотоводов и земледельцев Казахстана, К. А. Акишев ред. Алма-ата, 1969. 51. — Cikkemhez a rajzokat Kratochwill Mátyás, a fényképeket Kónya Kálmán (8. kép) és Toppantó Istvánné készítette. Itt köszönöm meg Hoppál Mihálynak és Szekfű Lászlónak a feldolgozás közben adott tanácsait, valamint az értékes segítséget lektoraimnak, Méri István-nak — és Diószegi Vilmosnak, akihez ez az írásos köszönet későn jut el.

nous offrent. Pourtant une chose distinctive se présente: pour les peuples indoeuropéens le chien est rangé toujours à côté du Mal, signe de l'Enfer, et fut, dès le Moyen âge, un attribut de la sorcellerie, ce qui lui a valu de violentes attaques de l'Église. En revanche, pour les nomades et des peuples de Volga, l'âme du chien est parfois un compagnon protecteur contre les mauvais esprits de l'au-delà qui guettent le nouveau-venu, ou aide de combattre le Mal et la maladie. Quelquefois l'affection personnelle pouvait aussi motiver l'enterrement du chien, comme il nous en témoigne le récit d'Adam Brand, à la fin du XVIIe siècle. Quant à l'importance du chien dans les serments, l'auteur accorde une importance essentielle à une tournure de la lettre des évêques bavarois. D'après eux, on pratique le serment à un chien *ou* à un loup (*per canem seu lupum*). Une série de données archéologiques et ethnographiques nous prouvent que le chien remplace souvent le loup, animal sacré des peuples des Steppes et bien des Hongrois aussi.

Ce qui vaut d'être encore noté c'est l'époque même du serment à chien de Jánosszállás. Cette coutume purement païenne se date au moins un siècle plus tard de la christianisation des Hongrois. Or la survivance des pratiques ancestrales (hélas, de celle des idées nous n'avons guère de précisions) peut être prouvée pendant tout au long du Moyen âge. Les vestiges archéologiques justifient l'attestation des sources historiques et ceux de l'ethnographie et de l'histoire de l'art: à haut Moyen âge le peuple commun hongrois, soit en public soit en secret, n'abandonnait pas les sacrifices de ses aïeux, croyait ou pratiquait ses coutumes et gardait sa mentalité.

40